मिति स्मृतेः "दण्डाजिनोपवीतञ्च मेखलाञ्चैव धारयेत्" याज्ञ० वाक्यात् "पवित्रं चाग्रे प्रयच्छतीति" जातूकर्ण्यवाक्यात् तद्धारणमवश्यं कार्य्यमिति गम्यते। किञ्च स्मृत्यन्तरेऽपि धर्मविशेषे यज्ञोपवीतधारणनियमोऽभिहितः "यज्ञोपवीतशौचे च" आश्व० स्मृ० १,१, १० "मानुषपैतृकव्यतिरिक्ते धर्मकाले उपवीतधारणनियमः" ना० स्मृ०। "यज्ञोपवीतिना आचान्तेन ब्रह्मणेति" नोभिश्च स्मृतौ च तथा निबध्यते। "यज्ञोपवीतमसि यज्ञस्य त्वोपवीतेनोपनह्यामि" भट्टभाष्यधृतमन्त्रलिङ्गात् "यज्ञोपवीतिनं कुर्य्यादिति" शांखायनस्मृत्याञ्च "वेणुर्वी धारयेद्यदि" शोदकञ्च समाचरेत्। यज्ञोपवीतं वेदञ्च शुभे शौचे च कुण्डले" इति मानवाच्च तद्धारणविधिः। "यज्ञोपवीतं परमं पवित्रम् इहस्पतेर्यत् सहजं पुरस्तात्। आयुष्यमग्र्यं प्रतिमुञ्च शुभ्रं यज्ञोपवीतं बलमस्तु तेजः" इति मन्त्रोक्तफलमेव तद्धारणे हेतुम्। तथाहृते २वस्त्रे च

भ केवलं यज्ञसूत्रस्यैव तथात्वं तथाभिवेशितस्य वस्त्रस्यापि तथात्वम् "दक्षिणं बाहुमुद्धृत्य शिरोऽवधाय सव्येऽंसे प्रतिष्ठापयति दक्षिणं बाहुमवस्त्यजनं भवति एवं यज्ञोपवीती भवति सव्यं बाहुमुद्धृत्य शिरोऽवधाय दक्षिणेऽंसे प्रतिष्ठापयति सव्यं बाहुमवस्त्यजनं भवत्येवं प्राचीनावीती भवति, निवीती कण्ठावस्त्यजन इति" नोभिश्चेन सामान्यतोऽभिधानात् "शिरोऽवधाय दक्षिणादिपार्श्वादुद्धृते कण्ठादेव वस्त्रे अनुप्राचीने वस्त्रस्थले वस्त्रे च निवीती भवति" कुल्लू० उक्तेः मनुना "उद्धृते दक्षिणे पाणावुपवीतीकृतो द्विजः। सव्यं तु प्राचीनावीती निवीती कण्ठसज्जने" इति सामान्यतोऽभिधानाच्च। उपवीतमस्यास्ति इति। उपवीतिन् तथावस्थितेवेशितस्त्रवस्त्रधारिणि। उपवीतस्य वस्त्रादिसंनिवेशविशेषस्य प्राकरणिकाङ्गता मीमांसायां २अ० १पादे निर्णीता यथा "दर्शपौर्णमासयोः ७। दत्राङ्गयाजुयाजयोः सामधेन्य उक्ता नवमे निविदः दशमे वाक्याः सामधेनीकल्पाः, एकादशे यज्ञोपवीतमाम्नातम्। "उपव्ययते देवतार्थं तत् कुरुते" इति स्मृतिवाक्यार्थस्य उपवीतं सामधेनीनां प्रकरणे निवृत्तेऽनिवृत्ते वा इति सन्देहे सामधेनीप्रकरणमनिवृत्तं तत्र उपवीतं समाम्नातमिति कुतः? वाक्यानां सामधेनीकल्पानामानन्तर्य्यवचनात् स्मृत्यनुविपरिवर्त्तमानाच्च सामधेनीषु उपवीतमाम्नातमिति कर्त्तुं च वाक्यो विभ्रान्तकालं गुणो भवति उपवीतं आम, किं कुर्वता तत्कर्त्तव्यमिति? भवति तत्र पदार्थाकाङ्क्षा तत्र बुद्धौ सन्निहितेनाविप्रकृष्टेन सामधेनीवाक्येन एकवाक्यतारूपगम्य सामधेनीषु उपवीतम् उपव्ययते इति यज्ञोविदधाति इति गम्यते इति पूर्व्वपक्षः। सिद्धान्ते तु निविदा व्यवधानात् बुद्ध्या विप्रकृष्टत्वाच्च वाक्यभेदभिया च न सामधेनीभिः सहैकवाक्यतोपवीतस्य, तस्मात् दर्शादिप्रकरणे यदनुष्ठेयं तदुपवीतिना कार्य्यम् इति"। स्मृतौ उपव्ययते इति श्रवणात् उपपूर्व्वकात् व्येञ एव रूपमुपवीतमिति तु न्याय्यमित्यन्यदुपेक्षितम्। अजघाहरूपोक्तिः स्मृत्यदर्शनात् प्रामादिकी।

उपवृंहित त्रि० उप+बृह्-णिच्-कर्म्मणि क्त। १वर्द्धिते बहुलं करोति बहुल+णिच्-वृ'हादेशे क्त। २बहुलीकृते अलार्थे वर्ग्यवादिरवमिति भेदः।

उपवेणा स्त्री उपगता वेणाम् अत्रा०स०। नदीभेदे "वेणोपवेणा भीमा च बहुला चैव भारत" भा०व०२२१ अ०।

उपवेद पु०उपमितः वेदेन अवा०स०। वेदसदृशे आयुर्वेदादौ। स च वेदभेदेन चतुर्द्धा "तत्रर्ग्वेदस्यायुर्वेद उपवेदः, यजुर्वेदस्य धनुर्वेदः, सामवेदस्य गान्धर्ववेदः, अथर्ववेदस्य शस्त्रशास्त्रार्थाति" मौनकोक्तपरस्पर्यूक्तोक्तादिभावसेयः। भावप्रकाशमते तु "विधातार्थर्वसर्वस्वमायुर्वेदं प्रकाशयन्" इत्युक्तेः अथर्ववेदोपवेदत्वमायुर्वेदस्येति भेदः। अतएव सुश्रुते "इह खल्वायुर्वेदोनाम यदुपाङ्गमथर्ववेदस्येत्युक्तम्"

उपवेश पु०उप+विश-भावे घञ्। (वसा) १स्थितौ "प्रातः सवने जुहोति संवेशायोपवेशाय गायत्रैत्र छन्दसेऽभिमृत्यै स्वाहा" कात्या०२५,४ १६, उपमितोवेशेन अवा०स०। आहार्यरूपवेशसदृशे २वेशे। तेन जीवति २वेतनादि०ठञ्। औपवेशिक तेनोपजीविनि त्रि०स्त्रियां ङीप्।

उपवेशन न०उप+विश-भावे ल्युट्। (वसा) १आसने "प्रायोपवेशनमतिर्भूपतिर्बभूव" रघुः। "अन्वासितमरुज्जवा" रघुव्या० "पश्चादुपवेशनेनोपसेवितम्" मल्लि०। "प्रादेशोपवेशने" आश्व०श्रौ०४,८,२, "ब्रह्मोपवेशने विनियोगः" भवदेवः णिच्-भावे ल्युट्। निवेशने २स्थापने च

उपवेशि पु० उप+विश-इन्। यजुर्वेदसम्प्रदायप्रवर्त्तके ऋषिभेदे 'अरुणादरुण उपवेशेरुपवेशिः" शत०ब्रा०१४, ९,४,२२, वंशवर्णने उक्तम्। [पविष्टे।

उपवेशिन् त्रि० उप+विश-णिनि। उपवेशनकर्त्तरि उ-

उपवेष पु० उप+विश-करणे घञ्। अङ्गारविभजनार्थे काष्ठे "स उपवेषमादत्ते इष्टिरसीति" शत०ब्रा० १,२,१२, अङ्गारविभजनार्थे काष्ठविशेष उपवेषः" भा०शचारत्रिसात्रः प्रा-